

ОБНОВЛЕНІ ВИМОГИ ЩОДО УМОВ ТРИМАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ: ЗМІНИ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ ПРАВИЛАХ 2020 Р.

UPDATED REQUIREMENTS FOR THE CONDITIONS OF DETENTION OF PRISONERS: CHANGES IN THE EUROPEAN PRISON RULES 2020

Іваньков І.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального права та правосуддя
Національний університет «Чернігівська політехніка»

Целуйко М.Ф., к.ю.н.,
доцент кафедри кримінального права та правосуддя
Національний університет «Чернігівська політехніка»

Стаття присвячена висвітленню рекомендацій Ради Європи, які містяться у переглянутій і доповненій редакції Європейських пенітенціарних правил 2006 року, що була прийнята Комітетом міністрів 1 липня 2020 р. на 1380-му засіданні заступників міністрів. Ці рекомендації включають у себе оновлений варіант основних правових стандартів та принципів щодо управління пенітенціарними установами, персоналу та поводження з ув'язненими, що є світовим еталоном у цій сфері вже на протязі 36 років і служать 47 державам-членам Ради Європи керівництвом для їхнього законодавства, політики та практики. Внесені зміни стосуються, насамперед, поліпшення умов тримання ув'язнених, зокрема: правил обліку відомостей про ув'язнених та ведення їхніх особових справ; поводження з жінками-ув'язненими щодо задоволення їх особливих потреб; створення спеціальної політики, що враховувала б гендерні аспекти; забезпечення реалізації специфічних прав іноземних громадян, які перебувають в місцях позбавлення волі; застосування спеціальних заходів підвищеної безпеки або охорони, до яких, насамперед, відносяться роздільне утримання, одиночне утримання, засоби упокорення; забезпечення достатньої кількості належним чином підготовленого в'язничного персоналу, особливо керівництва установ виконання покарань; розвиток системи інспекцій місць позбавлення волі за рахунок створення дієвого моніторингу їх діяльності незалежними контролюючими органами тощо. Основною стратегічною ціллю діяльності кримінально-виконавчої системи України є створення ефективної системи виконання кримінальних покарань, що відповідає міжнародним, у тому числі європейським стандартам прав людини, система запобігання та протидії катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Ця ціль може бути досягнута за рахунок запровадження комплексних довгострокових змін у пенітенціарній системі, визначення основних напрямів її розвитку відповідно до стандартів Ради Європи, створення гуманістичної системи виконання кримінальних покарань, що гарантуватиме безпеку суспільства та забезпечуватиме соціальну адаптацію засуджених та осіб, узятих під варту.

Ключові слова: Рада Європи, Європейські пенітенціарні правила, поводження з ув'язненими, міжнародні стандарти, права людини.

The article is devoted to the coverage of the recommendations of the Council of Europe, contained in the revised and supplemented version of the European Prison Rules of 2006, adopted by the Committee of Ministers on July 1, 2020 at the 1380th meeting of deputy ministers. These recommendations include an updated version of the main legal standards and principles of management of penitentiary institutions, personnel selection and treatment of prisoners. The European Prison Rules have been recognized as a world standard in this field for 36 years and serve the 47 member states of the Council of Europe as a guide for their legislation, policy and practice. The introduced changes concern the improvement of the conditions of detention of prisoners, in particular: the rules for keeping records of prisoners and keeping their personal affairs; dealing with female prisoners taking into account their special needs; creation of a special policy that takes gender aspects into account; ensuring the realization of the specific rights of foreign citizens in places of deprivation of liberty; the application of special measures of increased security and protection, which primarily include separate detention, solitary confinement, means of restraint; the selection of a sufficient number of trained prison personnel, especially the management of the institution of execution of the ordered; development of the system of inspections of places of deprivation of liberty due to the creation of effective monitoring of their activities by independent controlling structures. The main strategic goal of the criminal justice system of Ukraine is the creation of an effective system of execution of criminal sentences, which would fully meet international, including European standards of human rights, contribute to the prevention and counteraction of torture, cruel, inhuman or degrading treatment or punishment. This goal can be achieved through the introduction of complex long-term changes in the penitentiary system, the determination of the main directions of its development in accordance with the standards of the Council of Europe, the creation of a humanistic system of execution of criminal sentences, which would ensure the safety of society and the social adaptation of prisoners and persons taken into custody.

Key words: Council of Europe, European Prison Rules, treatment of prisoners, international standards, human rights.

Проект Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження плану заходів на 2022–2024 роки щодо її реалізації, який презентував міністр юстиції Д.Л. Малюська, передбачає вісім основних стратегічних цілей, серед яких визначне місце займає «створення належних умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту: спрямоване на створення гуманного середовища, забезпечення прав цих осіб, приведення матеріально-технічного забезпечення установ виконання покарань та слідчих ізоляторів і умов тримання до вимог національного законодавства та міжнародно-правових актів, а також ... на створення ефективної системи запобігання та протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню» [1]. Таким чином, Україна стверджує принциповість позиції щодо дотримання міжнародних стандартів у галузі поводження з ув'язненими, зокрема, Європейських пенітенціарних правил (далі – ЄПП).

Необхідність детальної регламентації в'язничного життя є зрозумілою. Однак за думкою Д.В. Ягунова, будь-яка тотальна інституція за своєю природою є середовищем постійного конфлікту та створює об'єктивні передумови для порушення прав людини. Тому міжнародні стандарти прав саме ув'язнених відзначаються високим ступенем деталізації та охоплюють майже всі аспекти поводження з ними (режим, праця, освіта, навчання, охорона здоров'я, соціальна робота, релігія, громадський вплив тощо) [2, с. 27]. Саме тому у 1957 р. був утворений Європейський комітет із проблем злочинності, якому було запропоновано привести текст Мінімальних стандартних правил ООН поводження з ув'язненими у відповідність з вимогами сучасної пенітенціарної політики з метою їхнього подальшого ефективного застосування в Європі. Існування на теренах Європи погодженого кодексу мінімальних стандартів, теоретична та практична розробка нових підходів до керування пенітенціарними установами

ілюструють внутрішній потенціал ЄПП у сенсі удосконалення умов утримання ув'язнених. Проте недоліки цього документу, що виявилися у процесі його застосування, пов'язані із змінами ситуації з проблемами ув'язнених, у функціонуванні і структурі пенітенціарних установ, розпорядку життя в місцях позбавлення волі, свідчили на користь необхідності переробки змісту Європейських пенітенціарних правил відповідно до результатів останніх досліджень Ради Європи у пенітенціарній галузі. Такі зміни відбулися у 1987 р., 2006 р. та 2020 р.

Підставами для внесення змін до ЄПП у 2020 р., як зазначається у Преамбулі, стали наступні фактори:

- розробка Європейським комітетом із запобігання катуванням і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню спеціальних стандартів у загальних звітах;

- необхідність розуміння того, що ніхто не може бути позбавлений волі, крім як крайнього заходу і відповідно до процедури, встановленої законом; виконання вироків до позбавлення волі та поводження з ув'язненими вимагають урахування вимог охорони, безпеки та дисципліни, а також забезпечення умов утримання в тюрмах, які не обмежують людську гідність і пропонують ув'язненим змістовну професійну діяльність та програми лікування, тим самим готуючи їх для їх реінтеграції у суспільство;

- значні соціальні зміни, що вплинули на важливі події в галузі пенітенціарної системи в Європі протягом останніх двох десятиліть;

- схвалення стандартів, що містяться в рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи державам-членам, які стосуються конкретних аспектів пенітенціарної політики та практики, і, зокрема, щодо застосування тримання під вартою, умов його проведення та забезпечення гарантій проти зловживань 2006 р.; про Європейські правила щодо неповнолітніх правопорушників, засуджених до покарань та заходів кримінально-правового характеру 2008 р.; про Європейський етичний кодекс тюремного персоналу 2012 р. [4]; щодо ув'язнених-іноземців 2012 р.; про Європейські правила про громадські санкції та заходи впливу 2017 р. тощо.

- прийняття Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з ув'язненими з поправками, внесеними у 2015 р. (Правила Нельсона Мандела) та Правил Організації Об'єднаних Націй 2010 р. щодо поводження з жінками-ув'язненими та заходів покарання для жінок-правопорушниць, пов'язаних з позбавленням волі (Бангкокські правила) [3].

Таким чином слід погодитись з думкою О.В. Дикого, М.О. Д'ячкової та інших авторів, які зазначають, що ключову роль у змінах відігравло безперервно зростаюче число рішень, ухвалених Європейським судом з прав людини щодо застосування статей Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) про основні права засуджених, і стандарти, розроблені Європейським комітетом з попередження тортур і нелюдських чи таких, що принижують гідність видів поводження чи покарання, – про поводження з ними [4, с. 21].

Над дослідженням змісту ЄПП та проблем адаптації їх вимог до кримінально-виконавчого законодавства України в межах власних досліджень працювала низка українських сучасних науковців, зокрема, С.В. Зливко, О.І. Іваньков, О.Г. Колб, В.Я. Конопельський, О.В. Лисодед, М.С. Пузирьов, В.В. Свірець, Д.В. Ягунов та інші, які внесли вагомий внесок у розуміння їх змісту та філософії. Однак ґрунтовний аналіз змін, внесених до їх тексту в 2020 р., в українській пенітенціарній науці ще не проводився.

С.В. Зливко відзначив, що міжнародні стандарти мають на меті надати державам приклад правильної організації професійної діяльності, продемонструвати механізм порівняння правильної та хибної професій-

ної поведінки, їх рекомендаційний характер не означає необов'язковість [5, с. 224]. Це судження, на наш погляд, у повній мірі стосується і Рекомендації Комітету міністрів щодо ЄПП, яка рекомендує державам-членам «керуватися у своєму законодавстві, політиці та практиці текстом правил та забезпечити, щоб ця рекомендація та коментарі, що її супроводжують, ... були перекладені та поширені якомога ширше, зокрема, серед судової влади, тюремного персоналу та окремих ув'язнених» [3].

Внесені зміни до тексту ЄПП стосуються оновлення правил обліку відомостей про ув'язнених; узгодження поведінки із жінками-ув'язненими у зв'язку з тим, що «насильство щодо жінок має особливі наслідки для контактів жінок із системою кримінального правосуддя, а також для їх права не піддаватися віктимізації під час ув'язнення» [6], іноземними громадянами, а також застосування спеціальних заходів підвищеної безпеки або охорони, зокрема, роздільного та одиночного утримання, засобів упокорення, а також необхідності забезпечити достатню кількість тюремного персоналу, посилити дієвість системи інспекцій та незалежного моніторингу [7].

У частині II ЄПП, що стосується умов ув'язнення, до розділу «Прийом та ведення обліку» додано п.15.1, що вимагає від адміністрації внести до облікових даних ім'я та контактні дані будь-якої особи, призначеної ув'язненим для зв'язку в разі його смерті, серйозної травми або хвороби; а також кількість дітей, їх вік та їх нинішній основний опікун. ЄПП у п. 16А.1 встановлюють, що інформація, записана під час прийому і якомога швидше після прибуття до установи відбування покарання, повинна оновлюватися і доповнюватися, де це необхідно. Зміст цієї інформації закріплений у п. 16А.2. і містить наступну інформацію щодо кожного ув'язненого: про наслідки судового процесу; про індивідуальні плани відбування покарання та стратегію підготовки до звільнення і дата звільнення; про поведінку, включаючи ризики для себе або інших; про запити і скарги, якщо вони не носять конфіденційного характеру; про призначення і тривалість роздільного тримання і дисциплінарних покарань, включаючи використання одиночного ув'язнення; про використання засобів упокорення, включаючи їх характер і термін дії; про інтрузивні обшуки, зокрема внутрішні фізичні обшуки, і обшуки оточуючого середовища; про будь-які переведення; про їх особисте майно. П. 16А.3 встановлює, що вся інформація, зібрана під час прийому і згодом, повинна залишатися конфіденційною і надаватися тільки тим, чий професійні обов'язки вимагають доступу до неї [3].

Суттєві зміни були внесені до змісту розділу «Жінки», зокрема, у п. 34.1 закріплено вимогу про розробку спеціальної політики, що враховувала б гендерні аспекти, і прийняття позитивних заходів для задоволення особливих потреб жінок-ув'язнених під час застосуванні ЄПП. Ця теза деталізується у п. 34.3, де зазначено, що особливі зусилля повинні бути зроблені для захисту жінок-ув'язнених від фізичного, психологічного або сексуального насильства та надання доступу до спеціалізованих послуг жінкам-ув'язненим, які постраждали від такого насильства, включаючи інформацію про їхнє право звертатися за допомогою до судових органів, юридичних осіб за психологічною підтримкою та консультаціями, а також за відповідними медичними консультаціями.

Значний розвиток отримали рекомендації щодо утримання ув'язнених іноземців, зокрема, до ЄПП було включено вимоги про прийняття позитивних заходів для задоволення особливих потреб ув'язнених, які є іноземними громадянами (п. 37.1). ЄПП пропонують особливу увагу приділяти підтримці і розвитку відносин ув'язнених, які є іноземними громадянами, з зовнішнім світом, включаючи регулярні контакти з родиною і друзями, службою пробації та громадськими організаціями і волонтерами,

а також, за згодою ув'язнених, дипломатичними або консульськими представниками (п. 37.2). У п. 37.3 уточнено норму про те, що ув'язнені, які є іноземними громадянами, повинні бути негайно поінформовані зрозумілою їм мовою про їхнє право просити про контакт із зовнішнім світом, і їм надаються розумні можливості для спілкування з дипломатичним або консульським представником своєї держави [3].

Ми погоджуємося з думкою В.В. Свірця, що «подальше реформування пенітенціарної системи (України) слід здійснювати за наступними напрямками: ... забезпечення приведення умов тримання осіб, взятих під варту, та засуджених у відповідність з вимогами Європейських пенітенціарних правил, створення умов тримання, які не порушують гідність людини, а також недопущення пору-

шень Конвенції про захист прав людини і основних свобод» [8, с. 42].

Таким чином, введення до змісту ЄПП доповнень до пп. 15 і 16 є свідченням того, що Комітет зі співробітництва у пенітенціарній галузі Ради Європи приділяє особливу увагу подальшому забезпеченню особистісних прав ув'язнених. Збільшення змісту рекомендацій щодо поліпшення умов тримання жінок-ув'язнених підтверджує дотримання Радою Європи курсу на подальше забезпечення гендерної рівності та прав цієї категорії ув'язнених. Збільшення обсягу можливостей щодо контактів із зовнішнім світом забезпечує реалізацію ув'язненими, які є іноземними громадянами, власних специфічних потреб, особливо для тих з них, хто обмежений у спілкуванні, за рахунок мовних обмежень

ЛІТЕРАТУРА

1. Малюська Д.Л. Стратегія реформування пенітенціарної системи – як «дороговказ» до створення ефективної системи виконання кримінальних покарань. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/denis-malyuska-strategiya-reformuvannya-penitentsiarnoi-sistemi-yak-dorogovkaz-do-stvorenniya-efektivnoi-sistemi-vikonannya-kriminalnih-pokaran> (дата звернення: 15.12.2022).
2. Ягунов Д.В. Заборона катувань: практика Європейського суду з прав людини та стандарти Європейського комітету з питань запобігання катуванню чи нелюдським або таким, що принижує гідність, поводження чи покаранню; за ред. А.Є. Костіна, зі вступ. словами Й.Л. Бронза, М.М. Гнатівського, А.О. Кориневича, А.Є. Костіна, Г.А. Мамедова. Одеса: Фенікс, 2021. 370 с.
3. Recommendation Rec(2006)2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules. Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006, at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies and revised and amended by the Committee of Ministers on 1 July 2020 at the 1380th meeting of the Ministers' Deputies. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016809ee581 (дата звернення: 16.12.2022).
4. Пенітенціарна теорія і практика та права людини: навч.-метод. посібник: для здобувачів вищої освіти ступеня д-ра філософії, спец.: 081 «Право» / О.В. Дикий, М.О. Д'ячкова, В.Г. Пожар та інш. / НУ «ОЮА». Одеса: Фенікс, 2021. 43 с.
5. С.В. Зливко. Характеристика міжнародно-правових стандартів та їх значення в професійній діяльності керівника системи виконання покарань. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 6. С. 224–226.
6. Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся обращения с женщинами-заключенными и мер наказания для женщин-правонарушителей, не связанных с лишением свободы (Бангкокские правила). Приняты резолюцией 65/229 Генеральной Ассамблеи от 21 декабря 2010 г. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/bangkok_rules.shtml (дата звернення: 16.12.2022).
7. Пересмотренные Европейские пенитенциарные правила: новые указания для пенитенциарных служб по гуманному обращению с заключенными. URL: <https://www.coe.int/ru/web/portal/-/revised-european-prison-rules-new-guidance-to-prison-services-on-humane-treatment-of-inmates> (дата звернення: 18.12.2022).
8. Свірець В.В. Організаційно-правове забезпечення реформування пенітенціарної системи України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Дніпр. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2021. 210 с.